

Jos Kessels

TAAL GEVEN
AAN MUZIEK

Een nieuwe harmonieleer

Boom

INHOUD

Inleiding 9

I – EXPOSITIE 17

1. Fenomenologie van muziek 19
2. Diepgang in muziek 31
3. Muzikale hermeneutiek 53

II – DOORWERKING 63

4. Musica humana, musica mundana 65
5. Spoorzoeken 79
6. Geschiedenis 95
7. Structuur van gewaarwording 111

III – REPRISÉ 135

8. Het belang van kunst 137
9. De taal van de moderniteit 155
10. De werkelijkheid bestaat uit muziek 179

Dankwoord 197

Praktijkwijzer 199

Noten 203

Literatuur 209

Verklarende woordenlijst 215

Je zou filosofie alleen moeten schrijven op de manier
waarop je poëzie schrijft.

LUDWIG WITGENSTEIN

De ordening van geluid als muziek is een ordening
van de ziel.

ROGER SCRUTON

INLEIDING

Hoe kun je de ervaring van muziek beschrijven? Taal is niet in staat weer te geven wat er met je gebeurt als je luistert naar muziek. Hoe helder en duidelijk de muzikale klanken ook zijn, je kunt je beleving ervan niet goed onder woorden brengen, net zomin als je dromen of geuren en kleuren kunt beschrijven. Alles wat je erover zegt, klinkt flets; het doet geen recht aan het bijzondere van je ervaring, je emotie. Je dwingt je gewaarwording in een keurslijf dat haar niet past.

Tegelijk kunnen we het niet laten om over muziek te praten. Ze is te belangrijk om onbesproken te blijven. Muziek is een grotere openbaring dan alle wijsheid en filosofie, vond Beethoven. Zonder muziek zou het leven een vergissing zijn, schreef Nietzsche. Violist Yehudi Menuhin beweerde dat muziek lichaam en geest aaneen smeedt, je bedwelmt zonder kater achteraf, je geloof geeft zonder dogma en liefde zonder haat, en je zowel thuis laat voelen in de fysieke als in de metafysische werkelijkheid. En Schopenhauer was van mening dat muziek het diepste wezen van de wereld openbaart en de diepste wijsheid uitspreekt, in een taal die de rede niet kan verstaan. Hoe zou je over zoiets belangrijks kunnen zwijgen?¹

Maar wat kun je erover zeggen? Wat moet je aan met een verschijnsel waar geen taal op past? Als je je tot de deskundigen wendt om woorden te vinden voor wat je beleeft aan muziek, de

musicologen die zich professioneel met muziek bezighouden, krijg je meestal nul op het rekest. Hun analyses en beschrijvingen zijn vaak volledig gespeend van de muzikale ervaring en de betekenis daarvan. Zij hebben het over van alles en nog wat: harmonieleer, compositieprincipes, stijlvormen, wederzijdse beïnvloedingen, schoolvorming, onderlinge twisten van componisten en wat niet al. Maar de kern van waar het bij muziek om draait, de esthetische ervaring en de interpretatie daarvan, ontbreekt meestal.

Dat kan niet kloppen, zou je zeggen. Gaat het bij muziek niet juist om die twee dingen, de ervaring en haar betekenis? Zijn het niet juist de klanken en hun interpretatie, de waarneming en de innerlijke verwerking ervan, die de essentie van muziek uitmaken? Het zijn de betovering van muziek en de verbeelding die zij oproept, die maken dat je een instrument wilt leren spelen, naar concerten gaat en naar cd's luistert. Daarom wil je erover lezen, ga je er met anderen over praten en voel je de behoefte om je eigen ervaringen en ideeën erover te vergelijken met die van anderen.

Toch zie je wel vaker dat de kern waar het in een discipline om zou moeten draaien geheel is verdwenen uit de studie ervan. Toen ik ooit rechten studeerde, ging het zelden over rechtvaardigheid, laat staan mijn eigen denkbelden daarover. Ik volgde een tijdlang colleges kunstgeschiedenis, waar met geen woord werd gerept over wat schoonheid is. Toen ik zelf filosofie gaf aan de universiteit, was het stilzwijgende beleid dat studenten die uit begeerte naar wijsheid kwamen uitzoeken wat de zin van hun leven was, maar beter in het eerste studiejaar konden afvallen. De essentie van een vak wordt dus wel vaker genegeerd.

Deze tegenstrijdigheid is echter bij muziek nog flagranter en verbazingwekkender dan bij andere vakken. Muziek betovert je ziel en je geest. Ze kan je op magische wijze van gedaante veranderen, je gevoelens en gedachten transformeren, je verbeelding losmaken uit het alledaagse en je conventionele voorstellingen.

Zij heeft de kracht om je boven jezelf uit te tillen, naar een andere, hogere vorm van ervaring. Dat is waar het eigenlijk om draait bij muziek. Hoe kun je die kern dan buiten beschouwing laten?

Maar tegelijk, hoe kun je die kern in je beschouwingen betrekken, als je niet eens in staat bent om er woorden aan te geven? Wat moet je aan met een ervaring die ontsnapt aan je taalvermogen?

Ziedaar het dilemma. Waarover je niet kunt spreken, daarover moet je zwijgen, zegt Wittgenstein.² Gelukkig staan ons naast de gewone, alledaagse taal nog andere uitdrukkingsmogelijkheden ter beschikking, zoals poëzie en literatuur, kunst en verbeelding. Daarin is de muzikale ervaring wél weer te geven, bijvoorbeeld als ‘een splijtend moment’ waarop ‘de zon bij je doorbreekt’, je ‘kippenvel’ krijgt en ‘de deur van je gevangenis opengaat’, ‘het dak van je hersenpan wordt getild’ en ‘God even met je meekijkt’ (Nolens). Of omgekeerd, als je muziek beleeft als ‘een verkoelde woestenijs’ waarin je ‘zit te staren naar een roze wolkenrand’, afwisselend in ‘hoop en wanhoop’ (Komrij). Daarmee kun je ten minste een idee geven van wat je overkomt. Weliswaar waag je je met dat soort beelden buiten de reguliere taal en beschrijving. De officiële kennis, de wetenschap, kan er niet mee uit de voeten. Haar taal is geen poëzie, maar alleen nuchtere uiteenzetting. Toch denk ik dat de oplossing van het dilemma in die richting gezocht moet worden, de richting van poëzie en verbeelding, van niet-reguliere taal en subjectieve voorstellingen. Over de muzikale ervaring kun je alleen spreken in termen van metaforen en beelden, onalledaagse vergelijkingen en uitdrukkingswijzen. Het veronderstelt een andere manier van denken en een andere harmonieeler, gebaseerd op een andere kennisleer.

In mijn ogen komen die kortweg hierop neer. De ervaring van muziek is te beschouwen als een aaneenschakeling van spontane, droomachtige oordelen die de verstandelijke analyse te buiten gaan. Die oordelen hangen samen met je geschiedenis

en cultuur, je verstandelijke en emotionele ontwikkeling, je karakter en temperament, de hele structuur van je innerlijke en uiterlijke wereld. Daarin ligt besloten wat sommige filosofen een 'duistere kennis' noemen: een vorm van kennis die je niet helder voor ogen staat. Het kost vaak grote inspanning om haar te verhelderen, net als in de socratische anamnese, de 'herinnering' van je innerlijk weten. Dat weten bevat allerlei vooronderstellingen, a-prioribeginselen, verborgen premissen van de ervaring. Het zijn de grondslagen van je persoonlijke perspectief.³

Leibniz beweerde: 'Als je naar muziek luistert, bedrijf je zonder het te beseffen een vorm van wiskunde, een spel met verhoudingen in ruimte en tijd.' Schopenhauer preciseerde dat tot: 'Muziek is een onbewuste oefening in metafysica waarin de geest niet weet dat hij aan het filosoferen is.' En Wittgenstein schreef: 'Muzikale thema's zijn in zekere zin beweringen.' 'Mensen denken tegenwoordig dat wetenschappers er zijn om hen te onderwijzen, en dichters, musici enz. om hen te vermaken. Dat die laatsten hun ook iets kunnen leren, komt niet in hen op.'⁴

In de ogen van deze en andere denkers is de beleving van muziek dus wel degelijk verbonden aan kennis. Het is echter kennis van een andere orde, in een andere taal dan de gebruikelijke, een ander symbolysysteem. Zij heeft te maken met verbeelding en kunst, met wat achter de taal en de waarneming verborgen ligt, met beelden die je ervaring kleuren en metaforen die je perspectief bepalen, allerlei onbewuste en ongearticuleerde noties. Die bevatten de verborgen structuurprincipes van ervaring. Ze maken het mogelijk om muziek te horen als een verhaal of een beschouwing, een bouwwerk in klank, een schilderij in kleuren, een dans in de vorm van een ballet, of wat dan ook. Het zijn allemaal spiegels van de ziel.

Als dat klopt, als in die verbeeldingen een duistere kennis besloten ligt, een bredere vorm van betekenisgeving en een dieper inzicht dan de gewone taal kan articuleren, dan moeten wij naast de reguliere harmonieleer, of eigenlijk daaraan voorafgaand, er